

Марина БУДЗАР,

доцентка кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидатка історичних наук, доцентка,
Київ, Україна

e-mail: bmimab24@ukr.net.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3720-7799>

Maryna BUDZAR,

Associate Professor of the Department
of History of Ukraine,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD in History, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

Тетяна ТЕРЕЩЕНКО,

студентка спеціальності «Історія та археологія»
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

e-mail: tvtereshchenko.iff19@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9448-6253>

Tetiana TERESHCHENKO,

Student in History and Archeology,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

У комунікаційному просторі українських інтелектуалів середини ХІХ ст.: листи Опанаса Марковича Григорію Галагану

У статті вперше повністю публікуються чотири листи українського філолога, фольклориста, літератора Опанаса Васильовича Марковича (1822–1867) до Григорія Павловича Галагана (1819–1888), одного з найвпливовіших землевласників Лівобережної України й помітного громадського діяча.

Опанас Маркович є одним з тих представників української інтелектуальної спільноти середини ХІХ ст., чий внесок у розбудову національної культури ще належно не оцінений. Оприлюднення листування О. Марковича з Г. Галаганом має за мету поглибити уявлення про світоглядні пріоритети й життєві практики цієї особи і сприяти розумінню того, як діяла система мережних зв'язків української інтелігенції у середині ХІХ ст. Листи, датовані 1856–1858 рр., унаочнюють низку питань, актуальних як особисто для автора й адресата, так і для кола ліберально налаштованого українського дворянства, до якого належали ці люди. Етнографічні розшуки, записи й публікація українського пісенного фольклору, поява творів Марка Вовчка, обговорення роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» — провідні теми епістолярію. Згадки про родинне-сімейне життя учасників листування створюють побутово-історичний контекст їхнього спілкування. На особливу увагу заслуговує той факт, що листи написані українською мовою, тому публікація їх є значущою для широкого кола гуманітаріїв — не лише істориків, але й філологів, спеціалістів з соціолінгвістики та інших. Мова листів, зі значною кількістю народних ідіом, з використанням архаїчних граматичних форм, репрезентує шлях, яким розвивалася українська літературна мова у ХІХ ст.

Публікація присвячується 200-річчю від дня народження О. Марковича.

Ключові слова: Опанас Маркович, Григорій Галаган, епістолярій, українське дворянство, український національно-культурний рух ХІХ ст.

In the Communication Environment of Ukrainian Intellectuals in the mid-19th Century: Opanas Markovych's letters to Hryhoriy Galagan

The article for the first time publishes in full four letters of the Ukrainian philologist, folklorist, writer Opanas Vasyliovych Markovych (1822–1867) to Hryhoriy Pavlovych Galagan (1819–1888), one of the most influential landowners of the Left-bank Ukraine and a prominent public figure.

Opanas Markovych is one of those representatives of the Ukrainian intellectual community of the middle of the 19th century, whose contribution to the development of National culture has not been yet appreciated. The publication of Opanas Markovych's correspondence with Hryhoriy Galagan is intended to deepen the understanding of the outlook and ideological priorities and life practices of this person and contribute to an understanding of how the system of networking of the Ukrainian intelligentsia in the middle of the 19th century. The letters, dating from 1856–1858, are evident behind a number of issues relevant both personally for the author and the addressee, as well as for the circle of liberally minded Ukrainian nobility, to which these people belonged. Ethnographic search, the recording and publication of Ukrainian song folklore, the appearance of the works of Marko Vovchok, and the discussion of Panteleimon Kulish's novel "The Black Rada" are the leading themes of the epistolary. References to the family life of the correspondence participants create a domestic-historical context of their communication attention should be paid to the fact that the letters are written in Ukrainian, so in this regard, their publication is important for a wide range of scholars of humanities. Therefore, their publication is important for a wide range of scholars of humanities – not only historians, but also philologists, specialists in sociolinguistics and others. The language of the letters, with a large number of folk idioms, using archaic grammatical forms, represents the way of the Ukrainian literary language in the 19th century.

The publication is dedicated to the 200th anniversary of the birth of Opanas Markovych.

Key words: *Opanas Markovych, Hryhoriy Galagan, epistolary, Ukrainian nobility, Ukrainian national-cultural movement of the 19th century.*

*Мала сила моя, а щирості до чистоти нашого діла
буде в мене понести хоть і на той світ...*

О. Маркович — П. Кулишу,
13 листопада 1858 р.¹

Актуальною на сьогодні є публікація джерел, які б унаочнювали діяльність мережі соціально-комунікативних контактів представників української інтелігенції у визначений історичний час, а саме в середині XIX ст., коли ця спільнота переживала значні перетворення. Саме тоді відбувався перехід від академічного культурництва, сформованого у просторі романтичної ідеології, до культурно-політичного народолюбства, ґрунтованого на позитивістській методології світопізнання, яке продукувало політичні сенси (Світленко С., 2013. С. 4–5). Ключовими фігурами цього перехідного періоду були представники дворянського стану, які певною мірою успадкували національно-консервативні переконання попередньої генерації шляхтичів-дворян, водночас репрезентуючи прагнення спокутувати провину перед селянством, що частково стало підґрунтям світогляду української інтелігенції другої половини XIX ст. Зауважимо також, що саме 40-50-ті роки XIX ст. — той час, коли культурне будівництво поступово набувало ознак політичної справи, коли національно орієнтовані інтелектуали все більше опікувалися, за висловом С. Єкельчика, «одягом нації» — створенням високої національної культури

з елементів народної традиції (Yekelchuk S., 2001. P. 230)².

Інструментом кращого розуміння того, як саме представники ліберально налаштованого дворянства, несхожі між собою за майновим цензом і родом занять, співпрацювали у межах великих регіональних спільнот, є використання ширшого кола автонаративів, передусім епістолярію. Важливість джерел такого ґатунку для дослідження групи осіб у сукупності їхніх особистих прикмет і комунікацій з навколишнім середовищем усвідомлювалася ще сторіччя тому, коли В. Міяковський у нарисі про людей сорокових років XIX ст. — осіб з кола Кирило-Методіївського братства — зазначив: «Не тільки лице окремої людини проступає через епістолярну форму вислову думок і змалювання подій. Окремі обличчя авторів, накладаючись одне на одне, як у синтетичному родовому фотографічному портреті, підкреслюють з особливою виразністю ті риси, що з'являються характерними і спільними для всіх авторів і, стираючи яскравіші вияви індивідуальних рис, підводять нас до можливості відтворення колективного обличчя

¹ Два письма А. В. Марковича: к Т. Г. Шевченку и П. А. Кулишу (К литературной истории «Народных оповидань» Марка Вовчка). *Киевская старина*. 1899. Т. 65. Май. С. 68–71.

² Историк С. Екельчик, застосовуючи концепцію Е. Геллнера щодо ролі традиціоналізму в національно-культурному процесі, скористався метафоричним виразом діячів українського національного руху XIX ст. Детальніше див.: Єкельчик С. *Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття*. Київ, 2010. 272 с.

епохи...» (Міяковський В., 1928. С. 33). Одним із героїв цього начерку, чий особисті ознаки додалися до колективного портрету його сучасників, був Опанас Васильович Маркович (1822–1867), етнограф, музикознавець, громадський діяч, — один із представників розгалуженого роду Марковичів/Маркевичів, що з кінця XVIII ст. був нерозривно пов'язаний з історією України.

Зауважимо, що Опанас Маркович є одним із тих членів української інтелектуальної спільноти середини XIX ст., чий внесок у розбудову національної культури ще не має цілісного осмислення. Попри наявність досить великого корпусу текстів — від публікацій межі XIX–XX ст. у «Киевской старине», передусім мемуарно-ювілейного змісту³, до розвідок 1990–2010 рр., у яких переважає біографічний аспект, лишається слушною думка того ж таки В. Міяковського: «Сама постать Оп[анаса] Вас[ильовича] здається нам ще не досить з'ясована...» (Міяковський В., 1927. С. 20). Серед розвідок останніх десятиріч можна виокремити тексти історико-біографічні (Половець В., 2019. 120 с.) чи історико-краєзнавчі (Деніс М., 2012. 334 с.; Самойленко Г. В., 2010. 200 с.), а також дослідження, де О. Маркович постає репрезентантом роду, розглянутого як історичний колектив, чия діяльність має суспільно-історичні наслідки (Томазов В., 1994; Голубчик Г., 2003. 20 с.). Ці роботи продовжили напрацювання дослідників XX ст., передусім міжвоєнної доби, коли визначилися основні складники тлумачення діяльності О. Марковича як представника українського національного руху XIX ст.: членство у Кирило-Методіївському братстві, сприяння літературній кар'єрі Марка Вовчка (Марії Вілінської), тривалі фольклорно-етнографічні дослідження, внесок у розбудову української театральної культури другої половини XIX ст. (Міяковський В., 1927. С. 20–45; Дорошкевич Ол., 1928, С. 7–240).

Втім, на нашу думку, досвід публікацій листування Опанаса Маркевича (а всі мемуаристи засвідчують, що у кожній з місцин проживання — у Києві, Орлі, Немирові, Чернігові, Новгород-Сіверському — він ставав центром людських взаємин⁴), напрацьований з 90-х років XIX ст.

³ Лазаревский А. Памяти Марковича. *Киевская старина*. 1892. № 9. С. 405–409; Маркович Д. В. Заметки и воспоминания об Афанасии Марковиче. *Киевская старина*. 1893. Т. XLI. С. 50–77; Шугуров Н. К воспоминаниям об Аф. В. Марковиче. *Киевская старина*. 1893. № 5. С. 263–271; Из воспоминаний М. К. Чалого. К биографии Афанасия Марковича. *Киевская старина*. 1894. Т. 45. С. 342–345.

⁴ Приміром, М. Шугуров згадував, що Опанас Маркович «...чарівно діяв на людей відразу, з першої зустрічі... він саме мав ту здатність, що в змозі ледь помітну іскру роздути в пожежу, розтопити лід, розбурхати й схвилювати тих, хто здавався нездатний до жодного руху, до жодного почуття...» (Шугуров Н. К воспоминаниям об

до 30-х років XX ст., досі нереалізований, навіть якщо зауважити на доволі широке використання епістолярної спадщини цього діяча у дисертації початку 1960-х років про його фольклористичний доробок (Коцюба А. И., 1963. 24 с.) і вагому частку листування в оприлюднених слідчих документах у справі Кирило-Методіївського братства (Кирило-Методіївське товариство, 1990. Т. 3. С. 79–150).

Одним із засобів поглибити уявлення про світоглядні переконання і сенс діяльності Опанаса Марковича є публікація його листів до тих з його сучасників, які входили до однієї з ним комунікативної мережі та на різних етапах його життя тісно взаємодіяли не лише з ним самим, але й з іншими особами його кола. Таким є Григорій Павлович Галаган (1819–1888), що був майже однолітком Опанаса Маркевича (з різницею у три роки). Ці люди були представниками однієї історичної генерації, їх об'єднав спільний час особистісного формування, суспільно-значущі події історичної доби, свідками й учасниками яких вони були.

Тому *метою статті* є публікація листів Опанаса Марковича до Григорія Галагана другої половини 1850-х років для урізноманітнення уявлень про світоглядні пріоритети та життєві практики цієї особи й усвідомлення того, як діяла система мережевих зв'язків української інтелігенції у середині XIX ст.

Оригінали листів зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: два — у фонді III. Листи, два — у фонді 119. Галагани, але, вочевидь, усі чотири походять з фамільного архіву родини Галаганів, що зберігся достатньо повно і містить величезний обсяг саме епістолярних матеріалів, значна частина яких пов'язана з особою Григорія Галагана. Час їх написання — з листопада 1856 до червня 1858 років — припадає на період перебування подружжя Марковичів у Немирові, де Опанас Маркович працював на посаді молодшого вчителя географії місцевої гімназії.

Листи, що публікуються, є приватними або інакше — формою особистого спілкування, їх оприлюднення потребує визначення змісту епістолярних взаємин між кореспондентами, тобто з'ясування деталей їхніх стосунків, зокрема наявності/відсутності спільних зацікавлень, того, як саме перетиналися їхні життєві шляхи тощо.

Насамперед зазначимо, що майнові та статусні ознаки автора й адресата листів були неоднаковими, хоча обидва вони походили з родин дворян-землевласників Полтавської та Чернігівської губерній старшинського походження, їхні пращури вивищилися на початку XVIII ст., передусім завдяки спорідненню зі Скоропадськими

Аф. В. Марковиче. С. 267). Тут і нижче в тексті оригінальні тексти російською мовою подано у перекладі авторів.

й Розумовськими. Григорій Галаган був одним із найбагатших поміщиків Лівобережної України. Станом на 1857 р. йому належало понад 3000 кріпаків чоловічої статі й понад 17 000 десятин землі на Полтавщині й Чернігівщині⁵. Шлюб з Катериною Кочубей, двоє дядьків якої були членами Державної ради Російської імперії, дав йому доступ до вищих бюрократичних і придворних кіл Петербурга. В Опанаса Марковича, сина поміщика з Пирятинського повіту, як зазначав О. Дорошкевич, «не було жадних маєтків: широке панське життя Василя Марковича зруйнувало врешті його маєток...»⁶ (Дорошкевич Ол., 1928. С. 23), і тому, на думку цього дослідника, «Маркович виступає декласованим інтелігентом-народником, що зірвав з своєю суспільною верствою...» (Там само). Але насправді О. Маркович не втратив зв'язків із дворянським станом. Як і Г. Галаган, він належав до консолідованої поміщицької спільноти Лівобережної України, чію основу склали взаємини між родичами й свояками у поєднанні з патронатно-клієнтельними стосунками (ці форми контактів були дотичні одна до одної). Важливим фактором існування такої спільноти стала наявність земельної власності у Полтавській та Чернігівській губерніях, коли численні дворянські родини мали тут маєтки, улаштовані ще з кінця XVII — початку XVIII ст. Саме у таких дідищах на околицях села Сокиринці на Прилуччині, землями якого на початку XVIII ст. заволодів пращур Григорія Галагана прилучський полковник Гнат Галаган, й у складі села Кулажинці на Пирятинщині, що з 1740-х років належало лубенському полковнику Андрію Марковичу, нащадком якого був Опанас Маркович, ці люди зростали в особистій близькості до тих, кого О. Маркович заборонятиме у майбутньому небожу Дмитру називати «мужиками», лише «гречкосіями», «хліборобами»⁷, — до українських селян. І, безумовно, саме тому О. Маркович стверджував, «якщо хто виріс серед народу й тому його любить, то зрозуміло, що жадає його вивчати й не може мати іншого засобу співчувати моральному

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. П. Історичні матеріали. Оп. 1. Спр. 26791. Формулярний список ... титулярного радника Галагана. Арк. 18 зв.

⁶ Небіж О. Марковича Дмитро Маркович розповідав, що один із небагатьох дворових, який залишився у них в родині з челяді його діда, «вихований був серед поміщицької, кріпацької величі діда Василя Івановича Марковича. Прохор був серед 30 поварчуків і ніс високо прапор свого фаху... Скубання за чубки, побиття жорстокі, виливання неведалих соусів на голови винних поварів і такі інші дії — все це зникло з пам'яті його, завмерло і залишилось тільки краще, що його тоді найсильніше вражало: численність двораків, пишнота виїздів, оркестри, хори власних музикантів і співаків...» (Маркович Д. В. Заметки и воспоминания об Афанасии Марковиче. С. 59).

⁷ Там само. С. 54.

його занепаду й невігластву, як покаже світові, що й ці люди також мають добрі почуття й гідність людську...» (Справа О. В. Марковича..., 1990. С. 114). А Г. Галаган, роздумуючи над причинами власної еволюції від безтурботного, егоїстичного панича до людини, свідомої власного обов'язку перед іншими, передусім перед селянством, констатував: «Спочатку безмежна моя прихильність до Сокиринців як до місця, з яким поєднувалося стільки спогаду й стільки приємного для самолюбства, була єдина майже пружина, що діяла на серце, потім і дещо вже розвинуті гуманні поняття... примусили мене у сільському житті шукати вищих цілей...»⁸.

Саме відчуття спорідненості з тим місцем, де вони зростали, з людьми, що їх оточували, зі звуками народної мови й мелодіями пісень, підживлене атмосферою національно-романтичного піднесення доби юності цих людей, серед іншого, стало одним зі складників їхніх тривалих взаємин, що, найшвидше, оформилися як особистісні ще у 1840-ві роки. Саме тоді фактори земляцтва й навіть доволі дальнього родичання (зокрема, через Андрія та Михайла Маркевичів, двоюрідних братів Г. Галагана) були підкріплені спілкуванням у одному дружньо-інтелектуальному колі та співзвучністю ідейно-естетичних уподобань. Як відомо, і Опанас Маркович, і Григорій Галаган були причетні до справи Кирило-Методіївського братства⁹. Але, найшвидше, на тоді взаємини О. Марковича з кирило-методіївцями були більш дружньо-невимушеними, свідченням чого є і листування, і навіть його допити під час розсліду, де, зокрема, він свідчив про особливу приязнь до Пантелеймона Куліша, зумовлену спільними захопленнями українською мовою та народною поезією (Справа О. В. Марковича..., 1990. С. 83). У той самий час комунікації Г. Галагана з цими особами відбувалися через посередництво інших людей, тісніші особисті контакти було напрацьовано пізніше: «Я тепер сильно переймаюся однією думкою: ...видавати малоросійською мовою для простого народу книги, в яких можна розміщувати цікаві та повчальні твори, і в них поширювати думки на підтримку національного духу,

⁸ ІР НБУВ. Ф. І. Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 6936. Галаган Г. Автобіографічні нотатки про ставлення до селянського питання як передмова до сільського уставу. Арк. 1 зв.

⁹ О. Маркович, як відомо, після перебування під слідством був висланий до Орловської губернії у розпорядження місцевого військового генерал-губернатора (Кир.-Меф. С. 122), Г. Галагану, можливо, допомогли високі покровителі, його ім'я фігурувало в слідчих матеріалах, але справу не було порушено. Шеф жандармів О. Орлов у листі до київського військового губернатора Д. Бібікова охарактеризував його як людину, яка пристрасно любить Малоросію, але не має жодних політичних намірів (Кир.-Меф. С. 201).

а відповідно і моральності... я написав до брата Миколи Рігельмана, щоб він там переговорив у Києві про мою пропозицію з Костомаровим, Шевченком, Кулішем та іншими...»¹⁰.

У подальшому О. Маркович і Г. Галаган залишалися в одному комунікаційному полі, їхні громадсько-просвітницькі пріоритети були суголосні у таких питаннях, як емансипація селянства (скасування кріпацтва), етнографічно-статистичні розвідки, збирання та збереження музично-пісенного фольклору, зразків живої розмовної мови, розвиток театральної справи на основі народної традиції. У середині 1850-х років вони взаємодіяли у справах Комісії для опису губерній Київського навчального округу, членом якої був Г. Галаган, що пояснювалося як дослідницькими розшуками О. Марковича, який до чого часу, власне, вже визначився як етнограф, так і зацікавленнями Г. Галагана, зумовленими і його особистими інтересами, і його планами написати статистико-етнографічний опис власних маєтків. На межі 1850-х — 1860-х років ці особи перетиналися у комунікаціях від Петербурга (коло українських інтелектуалів, згуртованих виданням часопису «Основа») до Чернігова, де співпрацювали в атмосфері поживлення громадського життя в місті часів селянської реформи (зокрема, брали участь у підготовці вистави за п'єсою І. Котляревського «Наталка-Полтавка» — Опанас Маркович як режисер, Григорій Галаган і його дружина Катерина — як порадики щодо театральних строїв¹¹).

Наявність досить сталих комунікацій навіть за умови, коли люди, вочевидь, особисто взаємодіяли не так часто, підтверджують і листи Опанаса Маркевича до Григорія Галагана, що публікуються нижче. Вони унаочнюють низку питань, актуальних як особисто для автора й адресата, так і для осіб з їхньої інтелектуального кола, разом з тим додають відомостей про особисто-приватне життя О. Маркевича, опосередковано інформує про родину Г. Галагана.

Листи ще раз засвідчують важливість для Опанаса Марковича проблеми збирання української пісенної спадщини, водночас указуючи й на значущість цього культурного продукту для Григорія Галагана. Будучи на глибоке переконання всіх, хто його знав, непересічним знавцем духовних прикмет народного життя

¹⁰ IP НБУВ. Ф. І. Літературні матеріали. Оп. 1. Спр. 6922. Г. Галаган. Зауваги й нотатки. Арк. 38 зв.

¹¹ П. Чубинський у статті в часописі «Основа», присвяченій цій виставі, писав, що лише з енергією О. Марковича можна було зробити досконалим музичний супровід вистави, тоді як завдячуючи бездоганному знанню народного побуту Г. і К. Галаганів костюмування п'єси було бездоганним ([Чубинский П.]. Украинский спектакль в Чернигове. *Основа*. 1862. Т. III. С. 75).

і старанним дослідником народної музики¹², О. Маркович особливо переймався автентичністю відтворення мелодій українських пісень, водночас прагнучи досконалості їхнього запису. У листі від 17 червня 1857 р. він висловив власні думки щодо збірки «Южнорусские песни», виданої того ж таки року коштом Григорія Галагана, який активно її поширював, навіть у поїзді до Петербурга в першій половині 1858 р. на початковому етапі селянської реформи («На пісні свої я очікую. У Москві продав і тут невдовзі продав, лише б були», — писав він з імперської столиці дружині 1 березні 1858 р.¹³). Цікаво, що ця збірка і самим Г. Галаганом, і іншими позиціонувалася як «його книга» (А. Степович у коментарі до листа І. Аксакова Г. Галагану, надрукованому у 1902 р., зазначав про «відому збірку малоросійських пісень з нотами, що була випущена Г. П. Галаганом, й уже невдовзі стала бібліографічним раритетом...»¹⁴), і О. Маркович писав про «1-й випуск Ваш пісень», тоді як на обкладинці видання зазначалося, що тексти з нотами зібрав і аранжував Микола Маркевич, його двоюрідний брат, історик, етнограф, фольклорист, музикант. Можливо, така невизначеність зумовлена тим, що Г. Галаган став видавцем книги, йому ж належав її наклад. Г. Галаган, маючи гарну домашню музичну освіту¹⁵, захоплювався народною піснею («Я безперестанку граю малоросійські пісні та співаю; я доволі вдало акомпаную собі на фортепіано й нічого, крім українського...», — писав він у щоденнику взимку 1841 р. у Сокиринцях¹⁶), записував тексти й мелодії, але М. Маркевич, безумовно, був набагато краще обізнаним у цій царині, підготувавши раніше дві збірки — «Украинские мелодии» (1831) і «Сборник малороссийских песен» (1840). Критика збірки 1857 р. у листі О. Марковича, окрім іншого, репрезентує, наскільки він розумівся на варіантах звучання однієї мелодії, що посвідчує оповідь Д. Марковича про вплив виконавської манери дядька на інших: «Він так просто, проникливо, з такою виразністю та глибоким почуттям передавав одна за одною народні українські пісні, що

¹² Лазаревский А. Памяти Марковича. С. 405.

¹³ «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...» (Листи Григорія Галагана до дружини / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. Київ: StreamARLine, 2017. С. 54.).

¹⁴ Ежегодник Коллегии Павла Галагана / под. ред. А. И. Степовича. К., 1902. Вып. 7. С. 406.

¹⁵ У Петербурзі в середині 1830-х років уроки фортепіано давав Йоганн Рейнгардт, піаніст, композитор, придворний музикант (Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 1475. Галагани — поміщики. Оп. 1. Спр. 1329. Книга обліку за 1835–1836 рр. Арк. 7 зв.).

¹⁶ Галаган Г. Журнал (1836–1841) / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов; ред. І. Колесник. Київ: StreamARLine, 2020. С. 163–164.

мати, музикантка з високорозвиненим музичним смаком, не витримала й розплакалася...»¹⁷.

Не менш цінними є згадки в листах про літературні твори, публікація яких наприкінці 1850-х років жваво обговорювалася у колі української інтелігенції, — це «Чорна рада» Пантелеймона Куліша й «Народні оповідання» Марка Вовчка. Своїми роздумами про роман П. Куліша як про «архівштуку», що стоїть «наодині великим монументом вмерлого навіки», О. Маркович у чомусь передбачив значення цього твору, чия «форма й тема ідеально відповідали запитам української національної уяви» (Yekelchuk S., 2001. P 235), для формування свідомості діячів українського національно-культурного руху другої половини XIX ст. Він звертався до Г. Галагана як до одностороннього, бідкаючись про те, що публікація «Чорної ради» пройшла, на його думку, непоміченою для сучасників, безумовно знаючи, що той прагнув у різний спосіб допомогти Кулішеві, зокрема, сприяв популяризації твору, передплативши два десятки примірників для подальшого поширення¹⁸. У листі від 26 червня 1858 р. О. Маркович, вочевидь у відповідь на запитання Г. Галагана, підтвердив його думку про те, хто приховується за псевдонімом Марко Вовчок: «... хто б він не був, — коли Вам здається, що нова землячка, мовляли, то не помиляється». Але «за дужками» змісту цих листів залишилося ставлення Григорія Галагана як до самого П. Куліша, так і до його зусиль щодо публікації «Народних оповідань». Якщо у щоденних нотатках початку 1847 р. Г. Галаган із захопленням писав про молодого обдарованого письменника, сповненого «енергії та любові до Малоросії», дійшовши висновку про те, що у творі «Повість про український народ» показано, які «істинно великі люди були козаки, а дворянство було завжди ворогом народу, гнобителем його й зрадником вітчизни...»¹⁹, то через 10 років, на початку 1858 р., він убачав у діяльності П. Куліша загрозу для розколу українського національно-культурного руху, для від'єднання елітарної (панської, поміркованої) частини його від егалітарної (народницької, революційної). Він писав дружині з Петербурга 1 березня 1858 р.: «...можна б розбити його за граматку, — і, особливо, за видання Марка Вовчка, нагадавши й довівши йому, що він сам пан, що зобов'язаний усім панам, не лише щодо своєї особистості, але стосовно відродження нашої національності. У кому так сильно відродилася наша національність? Не в простому народі, який зовсім про це

не піклується і продовжує з кожним днем більше і більше москалітисся, вона відродилася у вибраній частці панів. За що ж розпинати цілий стан без розрізнення?...»²⁰. Звернення Г. Галагана до дружини у цьому ж листі: «Я у захваті від твоєї оцінки Марка Вовчка й від твоєї обережності у цій справі, — пояснює фразу О. Марковича, — ...жіноче серце друге вирозуміло діло і попускає з своїх рук ходу ширій книжечці». Знаючи, що для Г. Галагана дружина була кращим конфідентом, що з нею він обговорював найуразливіші для себе питання, той факт, що він, вочевидь, і О. Марковичу переказав її думку, хоча, можливо, більш помірковано, підтверджує, що оповідання Марка Вовчка зачепили його за живе. Водночас ця відсилка до Катерини Галаган, як і неодноразові згадки О. Марковичем своєї дружини, вказують на приязну манеру листування.

Не можна сказати, що певної дистанції між автором і адресатом не існувало, поштиві звернення на кшталт «вельможний добродію», «милостивий пане», найменування матері й дружини Г. Галагана «високоповажними добродійними іменинницями» опосередковано на це вказують, але згадки про власну родину О. Марковича (сина, дружину, навіть тещу), про учительські будні в Немирові, очікування поради, навіть прохання допомогти видавцеві П. Куліша Данилу Каменецькому в його піклуванні про брата й батьків — все вказує на приятельсько-довірливу атмосферу цього листування (хоча автор і жалівся на неотримання відповідей від адресата). Це унаочнює перебування учасників листування в одній мережі соціокультурних комунікацій, коли дружньо-земляцькі стосунки давали право на очікування допомоги від особи більш впливової всередині одного соціального стану. Як-от, прохання посприяти брату Д. Каменецького отримати службу ближче до дому в листі від 26 червня 1858 р. має розглядатися в контексті листування того ж року О. Марковича з Д. Каменецьким та Т. Шевченком. «Є справніші од нас люді: от хоч би і п[ан] Тарас, чим він перебивається? — звертався О. Маркович до Д. Каменецького 7 травня 1858 р. — Коли йому тяжко, звітуйте. Не охота для себе прохати, а за других — хоч виляти можна, кого треба. Так я вже справився торішнього року з п[аном] Галаганом за Пантелія Олекс[андровича]...»²¹. Тарасові Шевченку він писав у листопаді того ж року: «А Каменецького, сего щирого чоловіка і нашого давнього приятеля, покладаємо вам певним у всьому підпомошником. Через нього вже я прохав вас переглядіть і до кращого пуття

¹⁷ Маркович Д. В. Заметки и воспоминания об Афанасии Марковиче. С. 54.

¹⁸ Письма П. А. Кулиша Галагану (1856–1858 гг.). Киевская старина. 1899. № 9. С. 341.

¹⁹ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6922. Арк. 34 зв.

²⁰ «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...». С. 54.

²¹ Письмо А. В. Марковича к Д. С. Каменецкому. Киевская старина. 1899. Т. 65. Апрель. С. 16.

доводить...»²². Бачимо, як О. Маркович постає комунікатором між ліберально налаштованим, але заможним і впливовим поміщиком, і інтелектуалами-різночинцями, які живуть власною працею, до яких вже належав і він сам.

Особливого колориту надають листам згадки про сімейне життя автора, що передусім засвідчують щирість почуттів О. Марковича до дружини й особливо сина — Богдася, але водночас говорять і про дотримання автором епістолярного етикету — він обов'язково споминає і про родину Г. Галагана, передусім про сина Павлуся, який був однолітком його Богдана. До речі, у ранньому дитинстві й Богдан, і Павло гарно володіли українською, їх одягали, хай у стилізовані, але селянські строї. Д. Маркович побачив свого двоюрідного брата вперше «справжнім мужичком»: «волося світлої головки підстрижено коротко під горщик, одягнений був у “вишиваній” сорочці, заправлений у штанці, підперезаний і босий; балакає лише українською...»²³. «Одягали ми його в народний малоросійський одяг, простого, але витонченого крою...», — писав у спогадах про передчасно померлого сина Г. Галаган²⁴. Це, на нашу думку, характеризує прагнення О. Марковича і Г. Галагана, нащадків елітних родів, хай один з них втратив статки й вплив предків, а другий залишався у колі можновладців, згладити соціокультурну дистанцію між своїми синами і селянськими дітьми, сформувані «простонародних хлопчиків», реалізувавши той сценарій виховання, якого були позбавлені вони самі. Яким би був результат? Павло Галаган помер 16-річним, його майбутнє залишилося невітленим, Богдан Маркович — випускник фізико-математичного відділення Петербурзького університету, приват-доцент, успішний публіцист, у юності засуджений за участь у радикальному русі російських соціалістів, найшвидше, не зберіг духовного зв'язку з вітчизною свого батька. Але це з різних причин нереалізоване українство Богдана і Павла характеризує насамперед спільну для О. Марковича й Г. Галагана романтичну віру в те, що єднання з народом паничів досягається подоланням етнокультурних бар'єрів, віру, яка, хоча й ставилася

²² Два письма А. В. Марковича: к Т. Г. Шевченку и П. А. Кулишу (К литературной истории «Народних оповідань» Марка Вовчка). *Киевская старина*. 1899. Т. 65. Май. С. 69.

²³ Маркович Д. В. Заметки и воспоминания об Афанасии Марковиче. С. 53.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Спр. 6926. Арк. 4 зв.

під сумнів наступною генерацією діячів українського національного руху, але була використана ними як одна з базових ідей формування модерної нації. І листи О. Марковича, що публікуються, написані українською мовою, не лише є ще одним доказом її вживання українською інтелігенцією у середині XIX ст., але засвідчують високий рівень мовної культури автора, попри наявність стилістичних і граматичних архаїзмів.

Ці тексти репрезентують О. Марковича як людину, виховану на романтичному філологічному дискурсі, сенс якого полягає у впевненості в тому, що мова — інструмент вивчення народного життя: «...мови суть живі квіти у квітнику божому й що якщо народ який говорить своєю мовою, то, вивчаючи мову, можна вивчити народ, який мовить нею» (Справа О. В. Марковича..., 1990. С. 114). Він не лише вживає слова, що зараз можна знайти лише в Словнику української мови під редакцією Бориса Грінченка, а й використовує дотепні народні прислів'я і навіть створює складні метафоричні конструкції за допомогою лексики для опису селянської праці (лист від 17 червня 1857 р. — порівняння роботи щодо укладання збірки народних пісень з доглядом за ланом, засіяним пшеницею).

Усвідомлюючи цінність листів для історико-філологічних досліджень з метою розуміння того, як розбудовувалася писемна українська мова XIX ст., ми залишили авторські тексти без змін, лише фонетичне написання окремих слів узгоджено з правилами сучасної української мови. Авторські підкреслення та варіанти слів (у дужках) залишено без змін.

Листи супроводжуються коментарями, що містять також пояснення застарілих слів та ідіом. До кожного листа додано шифр, під яким він зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Листи пронумеровано у хронологічному порядку.

Висловлюємо подяку кандидатові історичних наук, доценту кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка Євгену Ковальову за те, що він звернув нашу увагу на ці листи й надав неоціненну допомогу в правильному прочитанні текстів і коментуванні їх.

Сподіваємося, що ці документи сприятимуть не лише кращому розумінню світоглядних переконань і життєвих стратегій Опанаса Марковича, але й поглиблять уявлення про функціонування мережі соціокультурних комунікацій українських інтелектуалів 50-х років XIX ст.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Деніс М. Марковичі: немирівський слід. Вінниця, 2012. 334 с.
- Дорошкевич О. Марко Вовчок. Біографічна розвідка. *Твори Марка Вовчка* / за ред. О. Дорошкевича. Т. IV. К., 1928. С. 7–240. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10835>
- Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «нова сімейна історія»: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
- Коцюба А. И. Афанасий Васильевич Маркович — выдающийся украинский фольклорист: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1963. 24 с.
- Міяковський В. Люди сорокових років (Кирило-методіївці в їх листуванні). *За сто літ*. 1928. Кн. 2. С. 33–98.
- Міяковський В. Опанас Маркович у Кирило-Методіївському братстві. *За сто літ*. 1927. Кн. 1. С. 20–45.
- Половець В. М. Маркович Олександр Михайлович. Чернігів: Просвіта, 2019. 120 с.
- Самойленко Г. В. Театри і актори Північного Лівобережжя України. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 199 с.
- Світленко С. І. Український національний рух «довгого XIX століття» в контексті нелінійної історії. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія*. 2013. Вип. 21. С. 3–9.
- Справа О. В. Марковича. *Кирило-Методіївське товариство*. Т. 3 / О. О. Франко (голов. упоряд.); наук. ред. Л. З. Гісцова, Г. Я. Сергієнко. К., 1990. С. 79–150.
- Томазов В. Марковичі. *Старожитності*. 1994. № 1–2. С. 24–26; № 3–4. С. 26–28.
- Yekelchik S. The Nation's Clothes: Constructing a Ukrainian High Culture in the Russian Empire, 1860–1900. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*. 2001. Bd. 49. № 2. P. 230–239. URL: <https://www.jstor.org/stable/41053011>

REFERENCES

- Denis, M. (2012). *Markovychi: nemyrivskiy slid*. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Doroshkevych, O. (1928). Marko Vovchok. Biohrfachna rozvidka. In O. Doroshkevych (Ed.), *Tvory Marka Vovchka* (Vol. IV, pp. 7–240), Kyiv [in Ukrainian]. <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10835>
- Holubchik, H. D. (2003). *Rid Markovyichiv-Markevychiv u kulturno-hromadskomu zhytti Ukrainy: "nova simeina istoriia"* [Markovich-Markeviches in Cultural-Social life of Ukraine: "New family history"]. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Kotsiuba, A. I. (1963). Afanasii Vasilievich Markovich – vydaiushchiisia ukrainkii folklorist. *Extended abstract of Candidate's thesis*, Kiev [in Russian].
- Miiakovskiy, V. (1928) Liudy sorokovykh rokov (Kyrylo-metodiivtsi v yikh lystuvanni). *Za sto lit*, 2, 33–98 [in Ukrainian].
- Miiakovskiy, V. (1927). Opanas Markovych u Kyrylo-Metodiivskomu bratstvi. *Za sto lit*, 1, 20–45 [in Ukrainian].
- Polovets, V. M. (2019). *Markovych Oleksandr Mykhailovych*. Chernihiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Samoilenko, H. V. (2010). *Teatry i aktory Pivnichnoho Livoberezhzhia Ukrainy*. Nizhyn [in Ukrainian].
- Svitlenko, S. I. (2013). Ukrainskiy natsionalnyi rukh "dovhoho XIX stolittia" v konteksti nelineinoi istorii. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, Seriya Istorii ta arkhelohiia*, 21, 3–9 [in Ukrainian].
- Histsova, L. Z., & Serhiienko, H. Ya. (Comps.). (1990). Sprava O. V. Markovycha. In O. O. Franko (Ed.) *Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo* (Vol. 3, pp. 79–150), Kyiv [in Ukrainian].
- Tomazov, V. (1994). Markovychi. *Starozhytnosti*, 1–2, 24–26; 3–4, 26–28 [in Ukrainian].
- Yekelchik, S. (2001). The Nation's Clothes: Constructing a Ukrainian High Culture in the Russian Empire, 1860–1900. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 49 (2), 230–239 [in English]. <https://www.jstor.org/stable/41053011>

ЛИСТИ

№ 1

1856. XI. 18. Немирів

Шановний милий добродію Григорій Павлович.

Поздоровляю Вас з днем янгола Ваших високоповажних добродійних іменинниць та з кавалерією на шії, і то не по звичайності світовій тільки, а з щирого серця, як колись з щирого серця пасками нас к Великодню наділили. А коли здоров Павлусь, то й сьому радуюся, і то не того тільки, що сам батько свого сина, а з сльозами, як Ви з сльозами в очах питали мене, чи не треба мені грошей, тих, що держали на той час в правиці.

Про себе і сім'ю я пишу в листу до пана Миколи, котрий, тут прикладаючи, прошу до рук йому віддати, а захочете, то й прочитать.

Ваш А. Маркович

P.S. Лист Ваш, хоть пізенько, я відібрав, але той панок мені очей не показав, мабуть не було часу, бо пишете, що гарненький панок!

Поздоровляю Вас з днем янгола... — 24 листопада (7 грудня) в день великомучениці Катерини Олександрійської відзначали іменини мати й дружина Г. П. Галагана — Катерина Василівна Галаган-старша (у дівоцтві — Гудович) і Катерина Василівна Галаган-молодша (у дівоцтві — Кочубей).

Поздоровляю Вас ... з кавалерією на шії — з орденом Св. Станіслава 2-го ступеня (цю відзнаку носили на орденській стрічці на шії).

ІР НБУВ. Ф. II. Оп. 1. Спр. 26787. Арк. 4 зв.

Про себе і сім'ю я пишу в листу до пана Миколи — Микола Аркадійович Рігельман, двоюрідний брат Г. Галагана.

Друкується вперше.

ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 805. 1 арк.

№ 2

Року Божого 1857,
місяця червцю 17 дня

Вельможний добродію Григорій Павлович.

На кожний Ваш лист одписавши, одержав я «Южнорусские песни». Я б і давно подяковав Вас, да колія не випадала. Одно, що виглядав відповідного листа од Вас на свій — про етнографічеську карту, а друге — з людьми програвав да проспівував пісні, щоб лучче їх розсмаковать, а третє — свої клопоти, як по хазяйству, як по экзаменах, як по чому. А тут у сім'ї і новина сталась: навідала дочку теща моя здалека, з півношної країни, то треба було натішитця нею з приїзду. Я прохав у Вас батьківської ради: що робить з малим здоров'ям мого подружжя; поки ви вхватались надумать спосіб — батько небесний прислав слабій матір: може напутить її, як і що робить з моєю Марусею. А мені зосталось подяковати Вас, що доброю душею своєю Ви всілили мене, що я був до Вас удався за радою. Що далі буде, я завідомлю Вас — чи добре, чи що Бог дасть — щоб не дармо смутную річ ми обертали.

Дабіжа шановний написав мені, що Ви редактором етнографічеського відділення статистичеської комісії в Києві. Будьте ласкаві, таки одпишіть на мій лист про етнографічеську карту. Тепер, як Ви редактор, то ще зруччіше Ваше діло піде, як Бог погодить.

Тепер про 1-ий випуск Ваш пісень.

Якби не був він первий, то скоріше спасибі Вам казать велике, да й годі. А то на сій ниві, нехай Бог погодить і в руки вносить, уродитця нобогирка, то треба коло сівби попикловатися та скороди розгледить таки гаразд, щоб Ви полотьбою зайшли її та повиривати кокіль, а хоч і другий хліб святый, та не щиру гирку, щоб другим не клопотатьця довго з тим суржилом, шукаючи в йому пшениці.

Не багатько я скажу, але розумному досить, і не своє скажу, а згідною радою з другими постановлені пунктики. Тільки перед пунктиками ще щире спасибі сказати Вам хапаюся, знаєте за що? За відістав на першому листку!

1. Дяковати вас за добре, за прехороше діло, справлене на славу, не ліплячи, а просторо, широко, як подобаєт для краси, вигоди і любого вживання, до путнього кінця доведене, з хорошими дуже піснями і з годящим до їх прибором. Напр., «Ой зійди, зійди ти зіронько да вечірняя» у Вас лучча, ніж у Куліша.

2. Нічим не дяковать по тому пунктику, як поставити на очі деякі невидержки в голосах і акомпанементах, розуміючи Вас так, що дяка така корисніша буде всього.

3. № 19 не стобя праці, кошту й місця, можна до пари йому ще найти два або три таких нумерів, як і він, которі треба було залишити навкі.

4. Не слід було між народні напрочуд пісні, не ледаченькі самі по собі да й нерівняємі до тих, тулити співи, наприм., з «Наталки», на театрах прибрані, або №№ 3 і 29. Пісні добрі, тільки ніяк не народні, на малу міру перероблені нотними і грамотними співаками давніх времен), а коли й містити, то наменути треба було: що воно й як.

5. В добавок таж сама штучність (искусственность) пробиваєтця і в найкращих народних піснях; напр.: в послідньому нумера 4-го, так же і 16-го. Народ кінча на одній ноті, а не на двох з переднішою звишеною.

6. Є деякі нумера настояних народних пісень, чи недобре дослуханих, чи наполовину забутих; так що й варіант добрий, да не видержаний. Оддаю на Ваш суд 7 і 8-ий такт в 27 №; 3-ий такт в 18 №, в 35 № останні 2 такти; в № 36 такти 6 і 8-ий; в 38 останні 2 такти; в № 44 третій такт з кінця; в № 45 останні 4 такта. В № 46 ціле // колінко друге; в № 13-ому 4-ий такт; в 8 № ціле друге колінко, а особливо друга нота первого такту.

7. Неврозуміле для мене удання з верхової ноги мотива в секунду. Глядіть: № 17-го — друге колінце; № 22 — деякі такти, особливо самий первий; № 40 — друге колінце.

8. Правдивих пісень і справдешніх народних варіантів да гірші од тих, які єсть в самім народі на ту ж саму пісню, і не де-небудь, як диковинки, а всюди, так, що надруковані гірші, і мало й уживаємі. От будуть Вам на сей раз: №№ 2, 5, 9 (друге колінце), 11, 14. Я тут не вивожу таких, которі й малоуживаємі та добрі, або хоч є й ще кращі, да вони теж добрі. Доброго хоч як багато буде, то не заважить.

9. Акомпанемент, з гурту добрий, в деяких місцях теж спотикаєтця. Даю на Ваш суд, да тільки зайдіть не з боку гармонії гуртові, а з духу тієї пісні, до котрої вона прилажена: останній такт другого колінка у самому 1-му №; в 7-му № такти 9 і 10, і мног. друг. Акомпанемент там повинен бути густіший чи бравіший, де сама сила пісні, де в добрий час голос співака захлипаєтця, да там, де рівна протяжна нота йде, а де дробить голос співаучий, а особливо на переходах, там акомпанемент мусить стихати, а часом і зовсім замовкнути. Треба сіх музик наводити співакові не в одному голосі, а і в акомпанементі, і кожний такт порошницею роскоштовувать.

10. Акомпанемент не довжин быть трудний тоном. Хоч з багатьком хрестиків або бойків воно и лучче, мов для тону інструменту, да грачеві не всякому в руку.

[Текст продовжено на березі 1-го аркуша].

Збачте, що на бік виліз кінця виводити. Нехай Вам Бог помага подальшити діло. Коли, роздивившись, Ви й самі згодитесь на мої придирки, то не занедбайте моєї ради до другого випуску. А ще б краще, де я не буду, прислати мені тетрадь перед друком. А я за те ще й своїх пісень додам, нігде не надрукованих.

Ваш А. Маркович

...*одержав я «Южнорусские песни»* — йдеться про збірку українських народних пісень (тексти з нотами), упорядковану М. А. Маркевичем та опубліковану коштом Г. П. Галагана. Детальніше див.: Южно-руські пісні: з голосами: [для голосу з фп.] / [зібрав та аранж. М. Маркевич]; [худ.] М. Б. [Михайло Башилов]. К.: Собственность издателя [Г. Галаган], 1857. 97 с.

...*навідала дочку теця моя здалека, з півношної країни* — Вілінська Параскева Петрівна (у дівочтві — Данилова), мати Марії Олександрівни Маркович, походила з дворян Орловської губернії.

...*з малим здоров'ям мого подружжя* — тобто М. О. Маркович (Вілінська).

...*Дабіжа шановний написав мені* — *Василь Дмитрович Дабіжа* (1826–1902), чиновник, на середину 1850-х років — редактор етнографічного відділення Комісії для опису Київського навчального округу.

...*Ви редактором етнографіческого відділення статистической комісії в Києві* — тобто Комісії для опису губерній Київського навчального округу.

...уродиття нівогирка — метафорично — врожай (гирка — сорт пшениці. (Словарь української мови [у 4 т.] / збір. ред. журн. «Киевская старина»; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченка. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958–1959. Т. 1: А — Ж. 1958. С. 283 (далі — Словник Б. Грінченка)).

...щоб другим не клопотатьця довго з тим суржи́ком, шукаючи в ньому пшениці — метафорично — не перероблювати якусь справу (суржик — змішаний зерновий хліб (Словник Б. Грінченка. Т. 4: Р — Я. С. 231)).

За виді́став на першому листку — ілюстрація на початку збірника (жанрова сценка на тему життя українського села) авторства М. С. Башилова, професійного художника-графіка, співавтора (разом з Я. П. де Бальменом) першої серії ілюстрацій до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

...тулити співи, напри́м., з «Наталки», на театрах прибрані — тобто авторські, а не народні мелодії з лібрето «Наталки Полтавки» І. Котляревського.

...голос співака захлипається — схлипує, захи́нається (хлипати — схлипувати, плакати (Словник Б. Грінченка. Т. 4: Р — Я. С. 401)).

...кожний такт порошницею роскоштовувать — слухати кожен такт, насолоджуючись його звучанням (розкуштовувати — розпробувати (Словник Б. Грінченка. Т. 4: Р — Я. С. 70)).

...наменути треба було: що воно й як — нагадати (Словник Б. Грінченка. Т. 2: З — Н. С. 502.).

Друкується вперше.

ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Од. зб. 21. 2 арк.

№ 3

Високоповажний Добродію і Милостивий Пане.

Пише мені Каменецький, що мав прохати Вас у Петербурзі об своїм братусі рідним, що служить у Єкатеринославським гарнізоні, щоб його — напрохати начал — переведено у Чернігівський гарнізон, а звідти в Кролевецьку або Сосницьку, або ще яку сусідню до Кролевцю команду начальником, що[б] він міг поблизу родителів своїх в самому Кролевцеві виховувати і на білім світі здержувати — безпомних і нещасливих, бо їх іден син-лікар вмер в Турецьку камп[анію] у Криму, а другий в Петербурзі, Данило служить отечеству словом і друком, а то пішла каша, дріб'язок.

Мав прохати, да, мовляв, не всмілюся. // Облявши його, Данилка, як довг велить, найгірчими словами за таку його неймовірність у Вашу добрую душу, озиваюся до неї найщирішими: будьте ласкаві, візьмітьця за се добреє, навіки добреє діло, коли Бог благословить Вас його сповнити!

Був у нас пан Ребіндер: похвалив мені Вас, а мене виялав.

Марко Вовчок, хто б він не був, — коли Вам здається, що нова землячка, мовляли, то не помиляється, тільки не помиляйтеся у тім, що вона хоче звісности; ні, не хоче, і не признається нікому: пан Куліш негарзд зробив, що не додержав прозьби її не виявляти її ймення, — тішитця, що жіноче серце друге вирозуміло діло і попускає з своїх рук ходу щирій книжечці. Я кажу про тих, которих Ви лучче за нас знаєте.

Цікавий би почути од Вас добру раду на ділі, та не знаю, як. Думка випасти хоч на час з Немирова, коли не можна буде навсігди, більш того, що й на час не вискочу. А всяк же, не хотів би Вас рунтати писанням, коли воно не дійти моїх рук може. Лучче заждіть якого місяця, тоді я до Вас звідкіль таки озвуся, коли живий буду.

Ваш щиро прихильний земляк

А. Маркович

Року БХ [Божого(Різдва) Христова] 1858

26 Чер[в]цю.

М. Немирів

Пише мені Каменецький — Данило Семенович Каменецький, український літератор, етнограф і видавець.

Був у нас пан Ребіндер — Микола Романович Ребіндер, чиновник, на той час — попечитель Київського навчального округу.

Марко Вовчок, хто б він не був — наприкінці 1857 р. за ініціативою П. Куліша було надруковано перший том оповідань («Народні оповідання») М. О. Маркович з селянського побуту під псевдонімом Марко Вовчок.

...не хотів би Вас рунтати писанням — хвилювати (Словник Б. Грінченка. Т. 4: Р — Я. С. 88.).

Друкується вперше.

ІР НБУВ. Ф. III. Оп. 1. Од. зб. 80б. 2 арк.

Оце, Вельможний і вельми шановний Пане Добродію, за Вашу любов до мене, третій лист черкаю, не дожидаючись одозву Вашого любого й пожаданого.

Оце Ви з своїм Павлусем (нехай його Милосердний создатель зростить Вам і людям на радість), а мій Богдась поїхав з матір'ю на добрий місяць, а може й більше, до роду її в Орел. Ех, що то тяжко без єдинака та без подружжя стовбуровати самому, — бодай Ви не знали, пане мій милий, такої пришти ніколи. Писав я Вам, що мати приїхала, то може порадить нас на оздоровлення моєї Марусі. Ні, не дав Бог. Побралась вона ще до тітки, в которій зросла і викохалась, там і лікарі є // добрі, може Господь милостивий ще її одздоровить.

Тим часом мені ніяково, що Ви мені не одписуєте. Коли яке слово незвичайне в лист мій забігло, то пробачте ласкаво, — не з ледачого серця, будьте певні. Микол[а] Арк[адійович], таки спасибі йому, потіша інколи мене вістками, та, як знарошне, про Вас нічого не пише, і в мене боляче місце не (сцілене) загоєне зостається.

Тулова, доброго чоловіка, страх нема вже над нами головою, а наставлен Траутфеттер. Учеников на наші голови посуноло до шестой сотні, є й чумацькі діти, і весело з ними і коло їх побиватця, // та несила, здоров'я не те, що було колись. Якби змолоду пошов на учителя, то б загартовався потроху й на люде, а тепер важко. Ще як хочетця й до народної нашої великої й порожньої ниви що приробити — щоб такі архіштуки, як «Чорна Рада», не стояли наодині великим монументом вмерлого навки, а щоб перехожий застановлявся коло їх та чому з їх вчився. Боже мій, (гаразд, що прийшло до слова), чого там нема в науку нашому колінові! І користь з чванню поросячою (Бруховецький), і пиха запанілості (Самко-гетьман, а ще більше друга старшина), і навісна розшиблівість розтороча Турова Кирилова, хоть який він молодця, — усю бездну нашого безділья, як на Страшнім суді, написала ота «Чорна Рада»: і великі сили, й розум добрий жвавого нашого люду — честолобцями поламлені, потоптані, і чого там немає! Не моїм розумом, мовляв пан Куліш, збагнути всього. Чую тільки душею, що велика штука, і нехай вже Бог дає, щоб наші діти єї, мовляв, збагнули. А ми — чутно відусіль — і не знаєм єї наймення. Мій товариш привіз єї в Чернігов, дак той первий раз її у вічі побачив. Тяжко писателю без читателів. Нехай тільки Бог його умудряє та тримає на світі — щоб хоть з голоду не вмер, або в такі довги не вбрався, щоб і просвітку не зосталось, — чого я, по правді сказати, болезно боюся за батька Палія.

Бувайте ж здорові й щасливі зі своєю шановною сім'єю.

Ваш А. Маркович

Пришта — притча (Словник Б. Грінченка. Т. 3: О — П. С. С. 454.).

Тулова, доброго чоловіка, страх нема вже над нами головою — Михайло Андрійович Тулов, педагог і письменник, обіймав посаду директора Немирівської гімназії впродовж 4 років (1853–1857), 26 травня 1857 р. був призначений на посаду інспектора казенних училищ Київського навчального округу.

...наставлен Траутфеттер — Гуго Ернестович Траутфеттер обіймав посаду директора Немировської гімназії кілька місяців з 2 червня 1857 р., 31 жовтня директором гімназії було призначено Т. І. Пристюка.

...болезно боюся за батька Палія — можливо, Пантелеймон Куліш, про чю творчість йдеться вище.

Друкується вперше.

ІР НБУВ. Ф. 119. Оп. 1. Од. зб. 22. 2 арк.

Дата надходження статті до редакції: 20.04.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)